

A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése II.

9. A XV. században megjelennek a pápai tizedjegyzéket követő első *okleveles adatok*, melyek faluneveket, családokat említenek, s általuk az egész társadalom életébe bepillantást engednek. Galambfalváról egy, a közösségből kiemelkedő családot ismerünk meg. V. László király 1456. március 30-án, Budán kelt oklevele nemesi ranggal és címerrel ajándékozza meg hadi érdemeiért Galambfalvi Istvánt és fiát, Antalt, Galambfalvi Györgyöt és fiait, Andrást, Pétert és Gergelyt (*Székely Oklevéltár I., 170.*). Galambfalvi András 1459-ben Nyujtódi Jánossal együtt Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány megbízásából békéltető bíró a Pálfalva és Firtosvára közötti határperben (*i.m., 177.*). Birtokügyi vitában említik Galambfalváról 1507-ben Geréb Márton és Kacai Antal nevét, mindkettő buzgó birtokszerző volt Udvarhelyszéken (*i.m., VIII., 225.*). A XV. század közepétől megszaporodó okleveles adatok ritkán szólnak közvetlenül művészettörténeti vonatkozásokról, családok művészetpártoló tevékenységéről (patronusi jog elnyerése, templomépítés, várrenoválás). Van azonban a székelyföldi XV. századi és XVI. század eleji műemlékek között néhány, mely nemzeti címereket őrzött meg számunkra (Csíkkarcfalva, Menaság, Székelyderzs, Dálya, Jánosfalva). Ezek az oklevelekből megismerhető családokra irányítják figyelmünket. A község vagy a szék hadi, közjogi, egyházi életében jelentős szerepet játszó s vagyoniilag is tekintélyes személyek nevének fölbukknása arra ösztönöz, hogy a művészeti emlékek létrejöttében kezdeményező szerepet tulajdonítsunk e családoknak. A megyei területen érvényes és a kegyúri jogon alapuló mecénásság ekkor — ritka kivételektől eltekintve — még nincs gyakorlatban a székelyek között, de a közösségi eredetű művészetbe már beékelődik egy új-mecénás réteg, mely lassan igyekszik kivenni a közösség kezéből a kezdeményezést és a beleszólási jogot. E folyamat kezdete olvasható le néhány emlékünkről, s ily módon bepillantathatunk a kor társadalmi erőviszonyaiba is.

Ha az építéset s általában a művészetek föllendülését nem ragadjuk ki a középkor sajátos világából, keletkezésük vallási okaira is rátalálunk. Ismeretes, hogy a vallás ijesztőre festette a pokol és a tisztító tűz gyötrelmeit, de az egyház javára tett adományokkal, misealapítványokkal megszerezhetőnek hirdette az üdvösséget. Akinek anyagi lehetősége volt rá, az tetemes földöntúli kínoktól menekedhetett meg, a lelke üdvére rendelt misék révén. Az átlagember csak szerényen élhetett ezzel a lehetőséggel, de a tehetősebbek bőségesen áldozhattak lelkük üdvösségére. Ez az eljárás bizonyára kihatott az építkezésekre is, az oltáralapításoknál és a templomi kegytárgyak adományozásánál pedig a legfőbb indítók lehetett.

10. A XV. század elejétől a templomépítés a Székelyföldön erőteljesen föllendül. Ez a kor majdnem minden faluban hagyott ránk emléket. A régi egyházas helyek közül csak ritka esetben bontják le teljesen a régit, és építenek újat (Énlaka, Küsmöd; ez utóbbi búcsúengedéllyel épít 1446-ban). Legtöbb helyen a régi templomhajókhöz építenek új szentélyt, a megnövekedett liturgikus igények szerint. Erre az időre esik sok filiális rangú falucska templomépítése, esetleg önálló plébániává szerveződése. Az adatok olyan okokra és lehetőségekre hívják fel a figyelmet, melyek megvilágítják ezt a nagyarányú építőlendületet; ilyenek: a történelmi események hatása, a hadi szolgálatot teljesítő székelység szerepe, a gazdasági föllendülés, a polgárosodó városok példaadása és ösztönzése, a székely társadalom még nagyjából egységes volta, az egyház belső életének megújulása, a szerzetesi mozgalom új lendülete, a koldulórendek székelyföldi tevékenysége. Az építészetben a munkaszervezés és a kivitelezés szempontjából ugrásszerű haladást látunk: megszaporodnak a szakemberek; munkatelepek, műhelyek szerveződnek, melyek rövid idő alatt teljesítik a megrendeléseket, okosan használják ki a helyi erőforrásokat. A megrendelő közösségek egymás buzgóságáról vesznek példát, még a kis létszámú közösségek is építkezésükkel igazolják életrealitásukat.

Ez a lendület Nagyalambfalvát is megérinti. Itt azonban nincs szükség új szentély építésére, az a múlt században megtörtént. A XIII. századi hajó még használható, de a kor izlésétől elütő, hát legalább belső megjelenésében formálják át későgótikus stílusban. Talán erre az időre esik a torony építése is. A hajó beoltózásáról nemcsak a téglaborda-töredékek beszélnek, hanem egy jelentős emlék is: a *boltozatháló tervezja* a hajó déli falára felrajzolva. Másfelé, ahol épen megmaradt, láthatjuk, milyen a későgótikus hálóboltozat. Néhány helyen töredékekből rekonstruálhatjuk, itt viszont az építómester azt rajzolta fel, milyen lesz az új boltozat. A XV. század második felében a következő építkezések történtek: a későromán, vastkos falakat keskenyebb falrészsel magasították, beépítették a gyámkövekre támasztott négyszakaszos, hálóboltozatot terrakotta-bordázattal, úgy, hogy a bolthéj súlya a falakon nyugodott, s a hálóbolt bordázata gótikus köntösként szolgált a reneszánsz szerkezetű dongaboltozaton. Így szerkezetileg nem volt szükség támasztórendszerre, és csak erősítésül építettek a déli falhoz egyet-kettőt. Ugyanitt egy keskeny ablakoskát többszátú csücsíves ablakkal cseréltek föl, a másik kettő úgy maradt. A templom nyugati homlokzata elé — lehet, hogy még későromán alapra — erős falazatú tornyot építettek, két nagy, átlós támpillérral. A torony falazata a hajó nyeregtetőjének magasságáig ért. Ma a torony és a hajó csatlakozó része támfalakkal és támpillérekkel körül van építve, így nehezen olvasható le e rész építkezése, gótikus jellegéből is sokat veszített az idők folyamán. Négy szép kőkeretes toronyablak csücsíves nyílása épen és szabadon maradt. A szentély nagyjából megmaradt a XIV. században nyert formájában, mindössze egy egyszerű, szemöldökgyámos sekrestyeajtó-keret és egy ülőfülke való a XV. századból. Mindkét gótikus építkezés érintetlenül hagyhatta a későromán hajóval egyidős félköríves diadalívet, mely a szentély boltozatának lebontásáig állott.

A formai és szerkezeti egyezések vagy hasonlóságok ezt az építést legszorosabban a székelyderzsi, XV. század végi építkezéssel kapcsolják össze. A bordaprofilok egyezése, a derzsi szentély azonos boltozatrendszere, a nyugati karzat építése elegendő bizonyíték a két építkezés összefüggésére. A hasonló későgótikus rendszerű hálóboltozatok és ugyanilyen típusú bordaprofilok alapján ebbe az építési körbe bevonható Bögöz, Farcád, Jánosfalva, Keresztúr, Rugonfalva, Szentdemeter temploma, mindegyiknél régebbi részek gótikus átépítéséről lévén szó. A felsorolt, aránylag épen álló templomokhoz aztán szorosabb-tágabb szállal sok más építés fűzhető. Ezek az összefüggések Udvarhelyszék, illetve az egész Székelyföld XVI. század elejére is átnyúló későgótikus művészetének lenyűgöző képét vetítik elénk. Egységes képet az építészetről kapunk, a társzművészetek (ötvösség, bronzművesség, famunkák, falkép- és táblaképfestészet, textilművészet) emlékei jóval ritkábbak. Az okot azonban nem e művészetek hiányában, hanem az ingó javakat megsemmisítő háborúkban kell látnunk.

11. A galambfalvi toronyépítés kapcsán külön kell szólnunk a *székelyföldi templomok erődítéséről*. Általános jelenség ez a XV. század második felétől, egyesenes következménye a török veszedelemnek. A védtelenség, kiszolgáltatottság ellen maguk a közösségek szervezik meg önmaguk és javaik védelmét. Mivel a megerősített udvarházak, nemesi várak a Székelyföldön ritkák, a közösség tulajdonában lévő, amúgy is a falu legerősebb épületként számba jövő templom a legalkalmasabb arra, hogy védelmet nyújtó erősséggé építsék. A jobban szervezett szász lakosságú falvakban valóságos várrendszerek épülnek, sőt maga a templom is lőrésekkel és szurokontövekkel ellátott erődde lesz, fallal, bástyákkal körülépítve. A székelyföldi templomok közül egyedül a derzsi követi ezt a mintát, még a várszerű falak és bástyák is ritkák (Illyefalva, Zabola, Sepsiszentgyörgy, Csíkkarcfalva, Bölén, Homoródszentmárton). A szerényebb méretű erődítés jellemző itt: a védőbástyának is alkalmas torony és a templom köré húzott középmagas kőfal (a cinterem). A torony elhelyezése kétféle. Vagy a templom nyugati homlokzatánál áll, vagy a kerítésfalba van beiktatva, mint kapubástya. A kőkerítések építési idejének meghatározása legtöbbször bizonytalan, de ahol a gótikus torony kapubástyaként külön áll, ott ezzel egyidejű a kőkerítés is, tehát az egész védelmi rendszer. Leginkább utak mentén, nagyobb folyóvölgyekben épült templomaink ilyen jellegűek. A XVI—XVII. században, a belső harcok miatt, a szerény, középkori eredetű „vártemplomok” is komolyabb erődítést kapnak a torony és a falak magasításával, bástyák közbeiktatásával, a cinteremkapuk megerősítésével. A templomvárak építéséhez már kezdetől a közösség összefogására volt szükség. Nagy dologra vállalkozott az a falu, mely temploma körül védelmi erősséget akart építeni, s büszke lehetett minden közösség, mely véghez is vihette tervét. Nagyobb hadak ellen aligha nyújtott védelmet, de portyázó csapatokkal szemben egyetlen oltalom volt. Zavaros időkben a falvak számára maga a tudat is jelentős lehetett: lesz hová menekülni, ha jön a veszedelem.

Számunkra más jelentősége van szerényen erődített templomainknak. Külső jellegüket meghatározza a vaskos torony, a körbefutó kerítésfalból kimagasló épület. Szemléletünkben elválaszthatatlan a „középkori falusi templom“ esztétikai és történelmi képzetétől a hegyen magasló, fallal kerített, messze látszó építmény. Galambfalva egyházának is sajátos külsőt ad hatalmas, támpilléres tornya, cinteremkapukkal megszagottatott körkerítése.

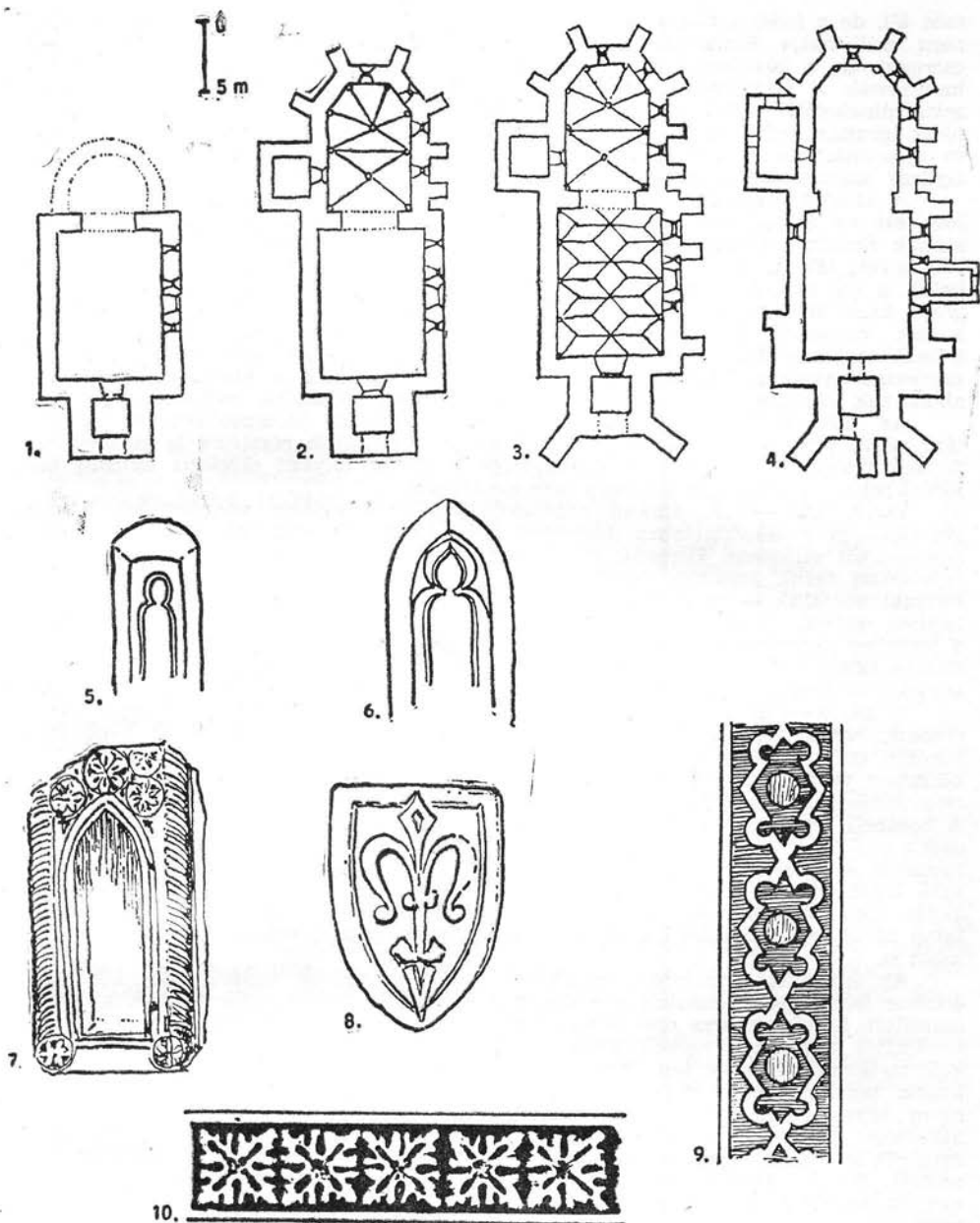
12. A székelyföldi művészet történetének talán legszebb időszaka a *gótika és reneszánsz stílusváltása*. Előbb csak apró jelek mutatják, hogy a gótika szilárd, nálunk sohasem túlhajszolt világát új stílus érintette meg; aztán mindinkább keverednek, egymáshoz simulnak a két stílus szerkezeti és formai elemei, és sehol sem jutnak olyan szép összhangra, mint a művészetben mértéktartó, egyszerűséget kedvelő Székelyföldön. Lassan uralkodóvá válnak a reneszánsz elemek, de a gótika robusztusabb köntösében. A reneszánsz csak a díszítőművészetben lel talajra, a népművészet rokon vonásaival társulva. A vidéki egyházi építészetben a gótika marad az első és utolsó „magas stílus“, mely itt valóban otthonra talált. Ezután a falusi templomok nem igazodnak többé a következő stílusokhoz, csak díszítésükben, részleteikben jelentkeznek a barokk, rokokó, klasszicista jegyek. A reneszánsz építkezés jórészt a világiaké: városi polgároké és kastélyépítő földesuraké.

A galambfalvi templom is csak egyetlen töredékkel ad ízelítőt a reneszánszból. Ha a hajó későgótikus boltozata épen állna, szerkezetében, a gyámkövek faragványain bizonyára találnánk reneszánsz jegyeket. A legutóbbi javításnál előkerült egy szép faragvány: gazdagon tagozott fogsorpárkányos falpiller-fejezet töredéke. Ez a reneszánsz faragvány jelzi, hogy a XVI. században is végeztek építkezést a templomon. Az építők az új stílus tökéletes ismeretében, a kor ízlése szerint alkottak. Egyébként az udvarhelyszéki templomok anyagából az imént emlegetett stílusváltás pontosan nyomon követhető.

13. A boltíves stílus és a gótika kimért építészetét a székely templomokban a népi építészet és díszítőművészet járulékos elemei egészítik ki és oldják fel. A faragott ács- és asztalosmunkák, virágdíszes festések nélkül az épületek ridegek lennének. A nép díszítő ösztöne helyesen érezte meg, hogyan oldhatja fel a kövek, falak ridegségét, miként teheti az épületeket otthonossá. Bár mi csak későbbi korokból származó részleteket láthatunk, a középkori templomokat is ezekkel együtt kell elképzelnünk, ha egyelőre kevés is az erre vonatkozó adat, megmaradt emlék. A középkori épületeket is a magas zsindeletető, a torony kőfalazatára emelt árkádos tornác, zsindeyes gúlisíjak, faragott cinteremkapu és zsindefedélyes kőkerítés, a faragott-festett ajtószárnyak tették külső megjelenésükben meleggő, otthonossá, mint ahogy a belsőt a népi eredetű berendezési tárgyak, faragott-festett oltárok, fakarzatok, deszkamennyezetek. A különböző korok stílusa, iskolázott művészete és a népművészet szervesen összefonódott, egymást kiegészítette, s együtt teremtettem meg magát az épületet, amely így sajátosan helyi jellegűvé lett. Ha ezt a népi talajból származó réteget műemlékeinkről leválasztanók, elhanyagolnók, nem találnók meg mögöttük a kor igazi művészetét, sem az akkor élt ember fölfogását. A falakból, kövekből, profilokból csak jelzéseket kapunk, melyekből a kész, befejezett műhöz s mögötte a korszak világához kell eljutnunk. Csak így érhetjük meg elődeink alkotását s tudunk gondoskodni fennmaradásukról.

14. A középkorban épült emlékeink további sorsát a mai épület kialakulásáig kell követnünk. A XVII. századtól egyre gyarapodó adatok fontosak, mind az épületek korábbi állapotának, mind későbbi alakulásának szempontjából. A templomok középkori berendezési és felszerelési tárgyairól többnyire a később készült leltárakból hallhatunk. Ez az anyag csak fáradságos munkával gyűjthető össze, de bőségesen kárpótol. Kutatóink ez adatok híján eddig csupán a felét mondhatták el annak, ami középkori művészetünkről megtudható, hiszen a különböző iratokban ma is gyakran találunk eddig nem ismert, évszázadokkal ezelőtti, lényeges feljegyzéseket, meglepő részletességgel készült leírásokat, leltárakat régi mivoltukban nyomavesztett templomokról, tárgyokról. A székelyföldi középkori művészet-ről csak ez adatok segítségével nyerhetünk átfogó képet.

A galambfalvi templom majdnem kétszáz éven át állott épen, középkori formájában. 1661-ben, „Ali pasa járásakor“ nagyobb romlást szenvedett. 1666-ban hallunk először arról, hogy a templomot a két Galambfalvának közösen kell kijavítania. 1675-ben a lelkészi testület gyűlése sürgeti a munka közös végzését. A templomi ülőhelyek elrendezéséről szóló vizitációs határozatból, ahol a templom nyugati részén épített három kőlábról van említés, arra következtethetünk, hogy 1682 előtt a javítás megtörtént. A munka befejezését jelölheti a ma is meglévő szelvítorla 1685-ös és a torony 1688-as évszáma. A hajó gótikus boltozata 1758-ban

1. Az első építkezés alaprajza (XIII. század második fele). — 2. Alaprajz a XIV. század közepe táján épült szentéllyel. — 3. A templom alaprajza a XV. század második felében épített részletekkel. — 4. A mai állapotot jelző alaprajz. — 5. Ablak a XIII. századi építésből, a hajó déli falán. — 6. A XIV. században épült szentély egyik ablaka. — 7. Szentségtartó fülke, XIV. század (Sepsiszentgyörgy, Múzeum). — 8. Anjou-liliomos címerpajzs a szentély boltozatáról. — 9. Freskó-szegélydísz, függőleges sáv (XIV. század második fele). — 10. Freskó-szegélydísz, vízszintes sáv (XIV. század második fele).

még áll, de a fedél javítása miatt hónapokig veri az eső, s ugyancsak az eső miatt nem szállíthatja Erszényes István segesvári cserépkészítő a javításhoz rendelt cserepet. Ez a késlekedés pecsételi meg a boltozat sorsát. A presbiterek 1788-ban határoznak a javításról: „Nagygalambfalva [...] temploma igen meg romladozott, minekelőtte azért nyakunkba szakadna, előre, ha lehetséges lenne, kívánánk igazítást tenni rajta. Már is a Mester emberekkel szegődségre és Contractusra mentünk.“ Le is bontják a hajó boltozatát, idős és ifjabb Szászbudai Rösler György asztalos-festőkkel készíttetve festett kazettás mennyezetet helyébe.

A szentély remek gótikus boltozata, falpilléres támasztőrendszere 1816-ig állott, ezt az ácsállal kötött szerződésből pontosan megtudhatjuk: „...templomának Sanctuariumából le bontván a Boltot és a Templomot el rekesztő Gébel [diadalív!] lábait, a mi romlás azokkal esett, és egyebűtt is az egész Templomon belül, a mi szükséges reparatio léssen, azt tisztességesen meg készíti.“ Az egy színű kazettás mennyezet benei Kiss Péter műve. 1843-ban készül a nyugati falkarzat, virágosan festett mellvéddel. 1861-ben a gótikus torony falazatát addig befedő tornácós fatoronysisakot cserélik fel, magasított falakra épített hólyagos szarvazatú sisakra. Valamelyik javításkor megrongálódik a szentély keleti körablakának körácsa és a későgótikus építésű széles hajóablak mérműve.

Az 1970—1971. évi renoválás jelentős a templom történetében. A történetre nézve oly fontos falképek, bolthálórajz mellett egyéb részletek is előkerültek. A megtámogatott torony és a köpenyfalak s táмок folytán elépített nyugati hajórész restaurálására azonban még nem került sor.

15. A XVII—XIX. századi adatokból néhány középkori vonatkozású, a székelvöldi műemlékkutatásban lényeges szempontot emelünk ki. Már legkorábbi adatainkból világosan kitetszik az a gondosság, amellyel az egyházak, saját szervezeteiken belül, javaikra vigyáznak. Ezt a szervezettséget középkori eredetűnek tartjuk; adataink — mint régi gyakorlatra — utalnak például arra, hogy a templomhoz tartozó földek, erdők, pénzek (büntetéspénz, székvaltság, adományok) csak a templom fenntartására fordíthatók. Az esperesi vagy püspöki vizitáció — mely szintén középkori gyakorlat — mindig számba veszi az egyházi javakat, azok állapotát, elrendeli vagy sürgeti a javításokat, a berendezési tárgyak beszerzését.

A mater—filia (anya- és leányegyház) viszony fő jellemzője a javak közös eredete, használata és fenntartása. Már a középkorban, a kezdetektől, több falu közösen épít templomot, ennek emlékét sokáig őrzik a gyülekezetek. Több filia a középkor végén templomot épített ugyan magának, de ez nem jelentette egyszerre a különválást, és továbbra is kötelezve volt az anyaegyház építkezéseit segíteni. A korabeli jegyzőkönyvekből látszik, hogy az egyházi felsőbbtség csak akkor engedett egy filiát önállósulni, ha az anyaegyház önmagában is elég erős maradt templomának és javainak fenntartására. Különválás esetén a filia az ősi templomhoz való jogát a közös építés ellenére is elvesztette, de a felszerelésből részét megkapta. Nemcsak harangot, kelyheket, hanem a protestáns istentiszteletben használaton kívül levő, középkori eredetű miseruhákat, ostyasütő vasakat, körmeneti zászlókat is.

Az építetők, donátorok, mecénások kiléte, a művek egyéni vagy közösségi eredete felől írásos adataink s a megszaporodó feliratok is tájékoztatnak a XVII. századtól. Minthogy erre első adatunk az 1419-ben Magister Paulus filius Stephani de Ungtól készíttetett székelvöldi freskó, már a középkorban kialakult szokásnak kell tartanunk, hogy a templomokat a közösség építteti és tartja fenn, de a falképek, textiliák, berendezési tárgyak és felszerelési darabok részben vagy többnyire egyes személyek adományai. A karzatok, kazettás mennyezetek többsége közösségi megrendelésű. Ahol ezeket a patrónus-családok készíttették, nevüket megörökítették az adományozott tárgyakon. A harangokat ismét a közösség készítteti. A középkori művészi tárgyakat tehát eredetük tekintetében csak óvatosan és feltételesen csoportosíthatjuk a későbbi korok adományozási gyakorlata szerint.

A nagygalambfalvi műemléktemplom három középkori építkezésének és többrendbeli későbbi javításának számbavételével egy folyamatot próbáltunk végigkísérni, s e műemlékünk múltbeli útját a jelenig követve a Székelyföld művészetének, művelődésének néhány tikkát tárhattuk fel. A galambfalvi ősök az utódok számára szükségesnek tartották feljegyezni, hogy mit kellett elvégezniük, míg templomuk „ilyenre változott“. Minket a „hogyan változott ilyenre?“ kérdés érdekkel, s ebben a múltbeli élet legmélyebben rejtett rétegéig kívánunk lehatolni, hogy emlékeinket tudatosan értve és becsülve tudjuk megőrizni magunknak és az elkövetkező nemzedékeknek.

Dávid László